

Марія Владимірова

*Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара*

ЮРИДИЧНА ГЕРМЕНЕВТИКА І ПРАВОЗАСТОСОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ: ГРАНІ ВЗАЄМОДІЇ

Побудова України як самостійної, демократичної, євроцентристської держави, в якій панують закон і політична воля, неможлива без розвитку правової сфери, яка охоплює законодавчу, виконавчу та судову гілки влади. Міцний стан правової сфери — запорука динамічного розвитку країни, про що свідчить досвід Данії, Нової Зеландії, Фінляндії, Швеції та Норвегії — п'ятірки найменш корумпованих країн світу згідно з останніми даними Transparency International.

Події, що відбулися в Україні в останні два роки, дуже рельєфно висвітлили глибини того кризового становища, в якому опинилася наша країна в цілому та її правова система зокрема. Вирішення низки проблем, пов'язаних із конституційною реформою, зовнішньою та внутрішньою політичною діяльністю, макро- та мікроекономічними процесами, існуванням людини в соціумі, розвитком громадянського суспільства тощо, неможливе поза їхніми правовими вимірами.

Центральне місце в системі правового регулювання посідає правозастосовна діяльність, складність якої полягає в тому, що тлумачення є засобом існування норм права.

Тлумачення — неklasичний феномен, який передбачає інтелектуальне, екзистенціальне та аксіологічне включення тлумачника в цей процес. Тлумачення як герменевтичний акт за своєю природою є бінарним утворенням, яке поєднує «букву», «дух» і реальне існування закону. Один полюс тлумачення — свавілля відправника закону, інший — по-дієвість (за М. Гайдеггером), яка примірює абстрактну нормативність закону та конкретність того чи іншого випадку. Звідси важлива роль юридичної герменевтики, яка встановлює пропедевтичний, методологічний та праксеологічний рівні правозастосовної діяльності. Інакше кажучи, юридична герменевтика, по-перше, є певним вступом у правову діяльність; по-друге, є певним методологічним комплексом, який забезпечує таку діяльність; по-третє, дозволяє правознавцю діяти в конкретних обставинах.

Власне юридична герменевтика веде своє походження з праць Г. Гроція, А. Джентілі, Ф. К. Савіні і здобуває новий імпульс у зв'язку зі становленням парадигми комунікативного розуму (Е. Бетті [1], К. — О. Апель, Ю. Габермас [7; 8], Дж. Ваттімо, О. Гьоффе [4; 9] та ін.).

Юридична герменевтика виходить із загального онтологічного завдання герменевтики філософської: пояснити відносини між текстом та інтерпретатором.

Герменевтичний аналіз реалізується шляхом трьох процедур: тлумачення, розуміння, застосування. При цьому виявляється їхня внутрішня єдність: за Х. - Г. Гадамером, тлумачення не випадковий додатковий акт щодо розуміння, а радше розуміння саме по собі завжди є тлумаченням, а отже, тлумачення є явною формою розуміння. Своєю чергою, мета тлумачення в юридичній герменевтиці завжди є метою конкретизації сенсу закону відповідно до того чи

іншого випадку. При цьому Х. - Г. Гадамер наголошує, що для самої можливості юридичної герменевтики важливо, щоб закон був однаково обов'язковим для всіх членів правової спільності. Тобто справедливість, виражена у всезагальності та обов'язковості норми, має виняткове значення в умовах розриву між буквальним та витлумаченим для конкретного застосування сенсом [3, с. 387–388]. Звідси можна зробити висновок, що одним із базових принципів герменевтичного аналізу є «достатність розуміння»: інтерпретатора задовольняє той рівень тлумачення сенсу норм права, який є достатнім для вирішення конкретної юридичної проблеми, і при цьому задовольняє вимоги справедливості.

Герменевтичне тлумачення виходить за рамки казуального тлумачення «тут і зараз», а здатне виявити підстави для розвитку і дії норми (а отже, і правовідносин) у відомому майбутньому, виконуючи роль «правової стратегії». Цей стратегічний аспект герменевтики є особливо важливим для конституційної юстиції. Перебуваючи поза «активним» формуванням правової політики, вторинна інтерпретація здатна стати сполучним елементом в умовах серйозних суспільних змін та гострих політичних криз, коли є ризик виникнення двох ситуацій.

Перша — інтенсивна законотворчість, що веде до суперечностей усередині системи права, вимагаючи юридично точного обґрунтування того, як слід розуміти нові норми та їх взаємодію в системі законодавства. Друга — «гальмування» законотворчого апарату, що призводить до ситуації, коли широка інтерпретація в процесі правозастосування (причому не тільки органами конституційної юстиції) є єдино можливим інструментом. У межах стратегічного аспекту герменевтичного методу в тлумаченні права постає ще одна

дискусійна проблема публічно-правового дискурсу щодо повноважень та діяльності конституційної юстиції — «компетенція компетенції», а саме розмежування тлумачення і правотворчості.

Демократичний парламент уповноважений до ухвалення законодавчих рішень з метою регулювання суспільних відносин і відповідно до їх актуальної конфігурації, виступаючи в активній правотворчій ролі, ролі політичної конституюючої сили. Своєю чергою, Конституційний Суд зберігає функцію контролюючої, повторної інтерпретації, позбавлений активної ролі в політичному процесі, здійснює лише правову перевірку. У суті цієї перевірки і виникає питання про межі тлумачення; якщо з конкретними нормами того чи іншого галузевого акта межі тлумачення, по суті, ідентичні межах конкретних правовідносин, то конституційні норми частіше являють собою цілі-принципи, декларації, а їхнє конкретне втілення, відповідно, вимагає застосування складних методів тлумачення, висхідних до «духу» закону.

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про Конституційний Суд України» його завданням є «гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України», тож і діяльність суду опосередкована безпосереднім тлумаченням конституційних приписів з метою встановлення відповідності їм законів та актів правозастосування різного характеру, а тому звернення до «духу» закону є поширеним у практиці КСУ.

Якщо розглядати процес тлумачення права як інверсійний до процесу правотворчості з позиції юридичної герменевтики, то в процесі тлумачення норм Основного Закону Конституційний Суд фактично стає співавтором сенсу його положень, а отже — і самих конституційних норм.

Акт офіційного тлумачення не є чимось зовнішнім стосовно Конституції — стверджується їхній тісний взаємозв'язок.

З'ясовані прийомами герменевтики межі застосування норми стають простором творіння права. Таким чином, якщо говорити про офіційне тлумачення в рамках конституційної юстиції, то сам процес тлумачення невіддільний від процесу правотворчості субсидіарного характеру, сприяє найбільш можливому наближенню до відповідного «духу» норми, згідно з принципом класичної римської юриспруденції *expressum facit cessare taciturn*. При цьому кожне попереднє рішення стає складовою сенсу Конституції, а отже, задає межі тлумачення наступному рішенню з подібних обставин, виконуючи вимогу справедливості як основу юридичної герменевтики загалом.

Саме ця «вимога справедливості» виражена в необхідності визнання судом своїх попередніх актів як «частини цілого» Основного Закону, а отже, є можливим вирішенням «компетенції компетенції» — так, повноваження щодо тлумачення обмежуються попередніми актами тлумачення, що знімає ризик «судового диктату» та його потенційної загрози демократичній правотворчості парламентів.

Акти тлумачення набувають дійсного характеру правотворчості, є конкретизацією «духу» закону і існують як похідні, субсидіарні джерела права. Також використання герменевтичного методу найточніше відповідає завданням існування Конституційного Суду, адже він цілком задовольняє і вимогу офіційного, виваженого тлумачення, і вимогу обмеження компетенції. Нарешті, опосередкування норм Конституції через акти тлумачення сприяє стабільності Основного Закону поряд із швидкими змінами конфігурації суспільно-політичних відносин, допомагає у визначенні

стратегічних напрямів законотворчого процесу — надавши акту тлумачення сили закону в разі явної потреби. Тобто твердження Г. - Г. Гадамера про тісний зв'язок юридичної герменевтики і догматики, де герменевтика посідає перше місце, є справедливим стосовно визначення меж правотворчості та правозастосування в діяльності органів судової влади.

У теоретичному сенсі процес тлумачення права вимагає з'ясування конкретного контексту застосування загальної норми, який визначається на перехресті, по-перше, «букви» закону тим, як він присутній у мові, по-друге, «духу» закону, що обумовлюється певною культурною традицією, по-третє, обставин, які ініціювали випадок застосування закону, по-четверте, того, хто здійснює ті чи інші юридичні процедури. Саме в цьому, на мою думку, полягає сутність і особливість юридичної герменевтики, її стохастичний, телеологічний, по-дієвий вимір. Тобто реальна правозастосовна діяльність, з герменевтичного погляду, є процесом зведення чотирьох згаданих вище горизонтів. Це зумовлює до правознавця низку вимог: інтелектуальних, професійних, етичних, екзистенціальних, аксіологічних.

У практичному сенсі використання герменевтичного методу в правозастосовній діяльності органів конституційної юстиції має такі аспекти. Перший — *«частина/ціле»*: кожен акт тлумачення норм права є невіддільною частиною Основного Закону як цілого. Таким чином, межі розуміння частини визначаються цілим та, своєю чергою, розуміння цілого стає можливим, виходячи з конкретних обставин частини. Другий аспект — *субсидіарний*: ефективно існування Основного Закону як цілого забезпечується завдяки ефективним конкретним випадкам його тлумачення і застосування в існуючих умовах. Третій аспект — *імперативний*:

«вимога справедливості», виражена в необхідності визнання судом своїх попередніх актів як «частини цілого» Основного Закону, а отже, є можливим вирішення «компетенції компетенції» — повноваження щодо тлумачення обмежуються попередніми актами тлумачення, що знімає ризик «судового диктату» та його потенційної загрози демократичній правотворчості парламентів. Четвертий аспект — *сталій*: застосування юридичної герменевтики як вихідного методу тлумачення в діяльності Конституційного Суду сприяє недоторканності повноважень демократично обраного представництва в парламенті, водночас сприяючи послідовній і однозначній правозастосовній діяльності, стабільності конституційних інститутів та загальному утвердженню верховенства закону і права. Нарешті, п'ятий аспект — *фуртурологічний*: методологічні можливості юридичної герменевтики сприяють виявленню підстав для розвитку і дії норм права у відомому майбутньому, а отже, і можливих змін у конфігурації залежних правовідносин. Це допомагає розробці «правової стратегії» в межах вторинної інтерпретації та субсидіарної правотворчості, що полягає в сприянні стабільності правових інститутів в умовах політичної кризи.

Список використаних джерел

1. Бетти Э. Герменевтика как общая методология наук о духе / Э. Бетти. — М.: Канон+ РООИ Реабилитация, 2011. — 144 с.
2. Бибихин В. В. Введение в философию права / В. В. Бибихин. — М.: Изд-во МГУ, 2005. — 345 с.
3. Гадамер Х. - Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики / Х. - Г. Гадамер. — М.: Прогресс, 1988. — 704 с.

4. Гюффе О. Розум і право. Складові інтеркультурного правового дискурсу / О. Гюффе. — К.: Альтерпрес, 2003. — 264 с.
5. Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / П. Рикёр. — М.: Академический проект, 2008. — 695 с.
6. Шлейермахер Ф. Герменевтика / Ф. Шлейермахер. — СПб.: Европейский дом, 2004. — 242 с.
7. Хабермас Ю. Проблема легитимации позднего капитализма / Ю. Хабермас. — М.: Праксис, 2010. — 264 с.
8. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне / Ю. Хабермас. — М.: Весь мир, 2008. — 416 с.
9. Хёффе О. Справедливость. Философское введение / О. Хёффе. — М.: Праксис, 2007. — 192 с.